

DĖL KAI KURIŲ VIETOVARDŽIŲ KILMĖS

V. GRINAVECKIS

Diėvytis. Šilalės rajone yra ežeras, vietos žmonių tarpe (žemaičiai dūnininkai) vadinamas *Dyvytis*. Tuo pačiu vardu vadinama kalnas ir miškas, esantys prie ežero. Prie ežero esantis kaimas tarmiškai vadinamas *Pādyvytis*, arba *Pādvytis*. Jo vardu pavadintas tarybinis ūkis, susikūręs 1940 m. Minėtoji vieta (ežeras, kalnas, miškas) aprašoma ir įvairiuose grožinės literatūros kūriniuose, pvz., Maironis yra sukūręs baladę *Dyvitis*¹. Vienuolis šią vietą mini „Padavimuose ir legendose“² ir kt.

Literatūrinėje kalboje šis vietovardis rašomas labai įvairiai: tarybinio ūkio iškaboje dabar parašyta *Padevytis*, Maironio baladė vadinama *Dyvitis*, „Lietuvių kalbos rašybos žodyne“ parašyta *Dievietis*³. Kaip iš tikrųjų ši vietovardį reikia tarti ir rašyti literatūrinėje kalboje? Vietos žemaičiai, kaip minėta, šitą vietovardį taria *Dyvytis*. Toje žemaičių (dūnininkų) tarmėje vietoje literatūrinės kalbos dvibalsio *ie* tariamas ilgas *y*, pvz.: *dỹnà, pỹva, tỹsùs* (diena, pieva, tiesus). Taigi ir vietovardyje *Dyvytis* pirmasis *y*, be abejo, atliepia literatūrinės kalbos dvibalsį *ie*, todėl literatūrinėje kalboje šitą žodį reikia tarti ir rašyti *Diėvytis* (priegaidė tvirtagalė, ne tvirtapradė, kaip rašoma kai kuriuose kalbos darbuose⁴). Šio vietovardžio daryba greičiausiai bus tokia: *diev-* yra šaknis, kuri sietina su žodžiu *dievas*, o *-ytis* — priesaga. Kadangi tos vietos žemaičių tarmėje literatūrinės kalbos ilgasis balsis *y* ir dvibalsis *ie* tariami visiškai vienodai — *y*, tai dėl antrosios šio vietovardžio dalies gali kilti abejonių. Gal čia turima ne priesaga *-ytis*, bet *-ietis*?⁵ Tačiau čia priesagos *-ietis* negali būti, nes žemaičiai tokios priesagos visai neturi, be to, ir vietoje priesagos *-ietis* žemaičių kartais vartojama priesaga *-ytis*, pvz.: *vókytis* „vokietis“, *šiaulýtis* „šiaulietis“ (Akmenė). Vietovardžių su priesaga *-ytis* Žemaičiuose žinoma ir daugiau, pvz.: *Barstýčiai* „Rietavo raj. kaimas“, *Laisvýtis* „Raseinių raj. upė“. Vietovardžių su priesaga *-ytis* yra ir kitose Lietuvos vietose, pvz.: *Žaltytis* „Kapsuko raj. ežeras“, *Viršýtis* „Linkuvos raj. upė“, *Vištýtis* „Kybartų raj. ežeras“. Su priesaga *-ietis* taip pat pasitaiko vietų vardų, pvz.: *Kalničiai* „Anykščių raj. kaimas“, *Gilbietis* „Lazdijų raj. kaimas“.

¹ Maironis, Rinktiniai raštai, 1, 209, Vilnius, 1956.

² A. Vienuolis, Padavimai ir legendos, 45, Vilnius, 1947.

³ Lietuvių kalbos rašybos žodynas, 391, Kaunas, 1948.

⁴ P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba (toliau Lkžd), 360, Vilnius, 1943; Lietuvių kalbos rašybos žodynas, 391, Kaunas, 1948.

⁵ Lkžd, 360.

Vienas dalykas, kuris lyg ir prieštarauja nuomonei, kad vietovardyje *Diėvytis* turima priesaga *-ytis*, yra šio vietovardžio kirčio vieta pirmame skiemenyje, nes dabar žodžiai su priesaga *-ytis* yra kirčiuojami priesagoje. Jeigu žodis *dievas* būtų šakninio kirčiavimo, tai būtų galima manyti, kad čia esama išlaikyta senovinio kirčiavimo (plg. *vókytis*), bet čia taip negali būti, nes kalbamasis žodis yra galūninio kirčiavimo (dabar ketvirtos kirčiuotės). Matyt, šio vietovardžio kirtis yra naujas, nes dažnai tikrinuose varduose, ypač vietovardžiuose ir pavardėse, pasitaiko kirčio skirtumų, palyginti su tos pačios rūšies bendriniais daiktavardžiais. Kad taip galėjo būti, rodo ir kitas analogiškos darybos žodis *Deivėlaitis* „pavardė“, dar plg. *Pāmedytis* „pavardė“.

Pagaliau, kaip ši vietovardį reikia transponuoti į literatūrinę kalbą, aiškiausiai rodo žemaičių rietaviškių tarmė, kuriai ši vieta taip pat žinoma. Rietaviškiai vietoje literatūrinės kalbos dvibalsio *ie* taria dvibalsį *ei*, pvz.: *dėinà* „diena“, o literatūrinės kalbos balsį *y* taria taip pat kaip ir literatūrinėje kalboje, pvz., *yla*. Kalbamąjį vietovardį jie taria *Dėivytis*. Taigi rietaviškių žemaičių tarmė aiškiausiai rodo, jog ši vietovardį literatūrinėje kalboje reikia rašyti ir tarti *Diėvytis*.

Dar vienas argumentas, rodantis šio vietovardžio tokios darybos teisingumą yra tai, kad tokios pat darybos vietovardžių yra turėję ir senovės prūsai. Tai rodo, nors ir iškreiptai užrašyti prūsų vietovardžiai *Dewitte*, *Dewythen*⁶.

Lietuvių gyvenamame plote pasitaiko ir daugiau vietovardžių su šaknimi *diėv-*, pvz.: *Diėminas* „BTSR, Yvijos raj., Jaskūnų k. kalnas“ (iš **Dievminas*, kur lūpinis *v* išnykęs prieš lūpinį *m* dėl disimiliacijos, plg. *diemedis* < *dievmedis*, *Šeimena* < *Šeivmena*⁷), *Deimenà* „Kaliningrado srities upė“ (iš **Deivmena*).

Šilališkių žemaičių tarmėje priesaga *-ytis* turi mažinamą menkinamą reikšmę, pvz.: *šunytis* „menkas, nususeš šunelis“, *katytis* „menkas, sušliuręs kačiukas“, *mažilytis* „mažas, prastas“, *ežerytis* „mažas, ne koks ežeras“. Vietovardis *Diėvytis* greičiausiai yra susijęs su senovės lietuvių mitologija: ežeras, matyt, yra buvęs laikomas menku ar prastu dievu. Tai lyg ir rodo gausybė iki šiol išlikusių padavimų, pasakojimų, kuriuos mini ir Maironis savo baladėje. Minėtų vietų ryšį su senovės lietuvių religija rodo ir kitas vietovardis *Šveñtupis* „upelis, įtekantis į Dievyčio ežerą“⁸.

Kekl̃ys. Senosios šiaurės vakarų Žemaičių srities pavadinimas šaltiniuose rašomas dvejopai: *Ceclis* arba *Cecklis*⁹. Lieka neaišku, kaip gyventojai tarė savo srities vardo pirmąjį garsą — *c* ar *k*. Rašymas *c* beveik nieko nepasako, nes tuose pačiuose šaltiniuose *c* rašomas ir tais atvejais, kai galėjo būti tariamas tik *k*, pvz.: *Cartine* „Kartena“, *Curonia*¹⁰ „Kuršas“. Rašymas *c* garsui *k* žymėti leidžia manyti, kad srities pavadinimo pirmasis garsas galėjo būti tariamas *k*, nes *c* istorijos

⁶ G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen (toliau ON), 28, Leipzig, 1922.

⁷ Lkzd, 233.

⁸ Tur būt, su senovės lietuvių mitologija yra sietinas ir vietovardis *Laupėdis* „Kauno raj. ežeras“ (iš **Laupėdis*; laumės pėdoje atsiradęs ežeras), kurio trigarsis *aum* dėl tarimo patogumo bus sutrumpėjęs, plg. *sukvalt* ~ *sukvailti*, *smalgalis* ~ *smailgalis*, žr. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmės fonetika. — Lietuvių kalbotyros klausimai, 1, 147, Vilnius, 1957.

⁹ Dr. A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert, 234, Peterburg, 1892.

¹⁰ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, 1, XCI, Kaunas, 1924.

šaltiniuose žymima *tz*, pvz.: *Letzime, Rutzowe*¹¹. Tokią nuomonę paremia ir dabartiniu metu tebevartojami Lietuvoje vietovardžiai ir bendriniai žodžiai: Jiesios baseine yra upė, vadinama *Keklės*, kurios vardas gali būti identiškas su minėtosios srities pavadinimu. Be *Kėklis*, tame pačiame Jiesios baseine teka upė, vardu *Keklaitis*. Nors A. Salys teigia, kad *Keklio* etimologija yra neaiški¹², tačiau atrodo, kad šis žodis yra padarytas iš šaknies *kek-* (*kekė*) ir priesagos *-lja-*; plg. dar *kėkulas* „gniutulas, gumulas“: *kekė* + *-ulas*; *kekta* „būrys, minia, kekė“; *kėkutas* „būrys, minia“; *kekėtė* „būrys, minia, kekė“¹³; *kekūnda* „būrys, minia“¹⁴. *Kekė* turi bendrašaknių žodžių ir kitose ide. kalbose: latvių *kekars* „krūmas“, *cekuls* „kekulas“; *cekūna* „kuodas“; prūsų *kechrs* „žirnis“; rusų *хоро* „krūmas, kuodas“¹⁵. Kadangi visų ide. kalbų turimieji pavyzdžiai, giminingi su *keke*, turi kolektyvinę reikšmę, tai, galima manyti, kad žodis *Keklys* irgi bus turėjęs kolektyvinę reikšmę; greičiausiai jis reiškė būrį, kuris pirmąkart bendruomenėje galėjo atitikti žmonių giminę. Vėliau tai žmonių giminei — *Kekliui* — pradėjus gyventi sėslų gyvenimą, vardas turėjo išlikti¹⁶ — juo imta vadinti teritorija, kurioje apsigyveno tą vardą turėjusi gentis ar giminė. Kuršiai, kurie ribojosi su *Keklio* sritimi arba gyveno šios srities šiaurės vakarų dalyje, galėjo tą vietovardį tarti ir su *c* žodžio pradžioje *Ceklis*, kaip dabar pagal savo fonetikos dėsnius taria latviai lietuviškus vietovardžius, pvz.: *Sventāja* „Šventoji“, *Laukzeme* „Laukžemė“ (Digu ciems, Liepojos raj.); *Sakīne* „Šakyna“, *Zagare* „Žagarė“.

Su šaknimi *kek-* dar turime ir daugiau vietovardžių ir pavardžių: *Kekiai* „Pajuodupio k. dalis, Klaipėdos raj.“, *Kekys* „pavardė, Skuodo raj.“, *Kekinė* „Sedos raj. miškas“, *Kėkiškės* „Šilalės raj. kalnas“, *Kekulės* „Skaudvilės raj. laukas“, *Kekūrtė* „Ramygaloš raj. bala“, *Kekersai* (vns. gln. *Kekėrsus*) „Klaipėdos raj. kaimas“¹⁷; *Kekuřtinių* kalnas (Dusetų raj.), *Kekališkių* k. (Klaipėdos raj.).

Visai taip pat ir kitų baltų žemių pavadinimus randame dabartiniuose vietovardžiuose, pvz.: *Bārta* „prūsų žemės pavadinimas“; *Bārtuva* „upės vardas“, *Bārtupė* „Kapsuko raj. upė“, *Bārtas* „asmens vardas“, *Nótanga* „prūsų žemės pavadinimas“; *Notà* (3) „Kretingos raj. upė“, *Nōtė* (2) ir *Nōtija* „Kretingos raj. upė“, *Nótera* „Ukmergės raj. upė“, *Pamedė* „prūsų žemės vardas“; *Pomiedzia*¹⁸ „kaimas“, *Skalvā* „vakarinių lietuvių žemės vardas“; *Skalvys* „upė (Pakruojo raj.)“, woytowstwo *skolwienskie* (*Skalvių* vaitystė)¹⁹; *Skalvė*, *Paskalviai* „vietos tarp Ragainės ir Tilžės“; *Sūduvā*: *Sūduoniā* „Kapsuko raj. upė“, *Vārmė* „prūsų žemės vardas“; *Vārmė* „Užvenčio raj. upė“, *Varmikė* „Užvenčio raj. upė“, *Knituva* „senovės žemaičių sritis“; *Knituoja* „Užvenčio raj. upė“.

¹¹ K. Būga, min. veik., CXXV psl.

¹² A. Salys, *Die žemaitischen Mundarten*, 1, 14, Kaunas, 1930.

¹³ Lkzd, 184.

¹⁴ Lkzd, 102.

¹⁵ *Litauisches etymologisches Wörterbuch* von Prof. Dr. Ernst Fraenkel, Lief. 3, 234–235, Heidelberg.

¹⁶ Atvejų, kai genties vardas tampa krašto vardu, istorijoje yra žinoma, pvz., taip aiškinama Rusios vardo istorija, žr. TSRS istorija, 1, 62, Vilnius, 1959.

¹⁷ Lkzd, 314.

¹⁸ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, 1, 81, Vilnius, 1959; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, 1, 198, Vilnius, 1955.

¹⁹ ON, 159.

О ПРОИСХОЖДЕНИИ НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМОВ

В. З. ГРИНАВЕЦКИС

Резюме

Название озера *Diėvutis* (Шилальский р-н) происходит от слова *dievas* „бог“ с суффиксом *-utja-*, ср. *Deimėnà* (название реки) < **Deivmena*, *Dieminas* (гора, БССР, Гродненская обл., Ив'ейский р-н, дер. Ясковичи — *Jaskūnai*).

Древнее название северо-западной области жемайтского края *Cekklis* (= *Keklys*) является сходным с названием реки *Keklỹs* (приток реки Еся — *Jiesia*), который имеет корень *kek-* (*ikekė*, *kek-utas*, *kek-ulas*, *kek-ta* и др.) и суффикс *-lja-*.
